

**BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINING YOZMA
NUTQ KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA DIZAYN-
FIKRLASHGA ASOSLANGAN FORMATIV BAHOLASH**

Oydin Amanbayeva Urazali qizi

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

Qarshi davlat universiteti o‘qituvchisi

davranovamoonlight@gmail.com

Annotatsiya. Yozma nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish ingliz tili o‘qituvchiligiga tayyorlanayotgan mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning muhim tarkibiy qismidir. Biroq, yozishni samarali o‘rgatish jarayoni nafaqat tayyor yozma ishni baholashni, balki o‘quvchilarning matnni rejalashtirish, qoralama tayyorlash, fikr-mulohazalar olish, tahrirlash va takomillashtirish jarayonlariga doimiy e‘tibor qaratishni ham talab etadi. Ushbu maqolada “Design Thinking” (loyihaviy fikrlash) yondashuviga asoslangan yozishni o‘rgatish jarayoniga shakllantiruvchi baholashni integratsiya qilish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot tilni baholash va ikkinchi tilda yozish ko‘nikmalari, umumyevropa til darajalarini baholash (CEFR) sistemasi va ta’limda dizayn fikrlash bo‘yicha adabiyotlarning nazariy tahliliga asoslangan. Yozish qobiliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlovchi mexanizmlar sifatida fikr-mulohaza, o‘zini baholash, tengdoshlar bahosi, qayta ko‘rib chiqish va mulohaza qilishga alohida e‘tibor qaratilgan. Maqolada shakllantiruvchi baholash dizayn fikrlash bosqichlariga hamroh bo‘ladigan va yozma mahsulotni ham, o‘quvchining yozish jarayonini ham kuzatish imkonini beradigan baholash doirasi taklif qilingan. Bunday integratsiya o‘quvchilarga zaif tomonlarini aniqlashga, yozma qarorlarni qayta ko‘rib chiqishga, o‘quvchilarning ehtiyojlariga javob berishga va

keyingi qoralamalarni takomillashtirishga yordam berish orqali baholashni yanada rivojlantiruvchi qilishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: yozma nutq kompetensiyasi, formativ baholash, dizayn-fikrlash, ingliz tili o'qituvchiligiga tayyorlanayotgan talabalar, qayta aloqa, tengdoshlar tomonidan baholash, o'zini o'zi baholash, qayta ishlash, refleksiya.

Kirish. Yozma nutq ko'nikmasi ingliz tili o'qituvchilarini kasbiy tayyorlash jarayonida muhim o'rin tutadi. An'anaviy sinf amaliyotida yozuvni baholash grammatik xatolarni aniqlash va tugallangan matnga ball berish bilan osongina baholanishi mumkin. Bunday yondashuv asosan yozuvdagi yutuqlarni korsatib beradi, ammo o'quvchi natijaga qanday erishganligi yoki keyingi yozuvni yaxshilash uchun nima qilish kerakligi haqida nisbatan kam ma'lumot beradi. **Formativ baholash** (shakllantiruvchi baholash) baholashni o'quv jarayoniga integratsiya qilish orqali bu cheklovni bartaraf etadi. Braun (2004) shakllantiruvchi baholashni umumlashtiruvchi baholashdan ajratib turadi va shakllantiruvchi baholash o'quvchilarning kompetentsiyalari hali rivojlanayotgan paytda ular bilan bog'liqligini tushuntiradi. Uning asosiy maqsadi shunchaki yutuqlarni qayd etish emas, balki keyingi o'rganish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan fikr-mulohazalarni taqdim etishdir.

Bu farq yozishni o'rgatishda ayniqsa muhim ahamiyatga ega, chunki yozish jarayoni kamdan-kam hollarda bir urinishda muvaffaqiyatli yakunlanadi. O'quvchilar g'oyalarni shakllantiradi va tartibga soladi, qoralama matnlar tuzadi, mazmunni qayta ko'rib chiqadi, bildirilgan fikrlarga munosabat bildiradi, kamchiliklarni tuzatadi va matnlarini qayta ishlaydi. Baholashning faqat ushbu jarayon yakunlangandan so'ng amalga oshirilishi matn yaratish davomidagi rivojlanishga to'liq hissa qo'sha olmaydi. Shu sababli, formativ baholashni baholash va yozishni o'rgatish jarayonlari o'zaro bog'lanadigan pedagogik mexanizm sifatida qarash mumkin.

Formativ baholashning jarayonga yo'naltirilgan xususiyati dizayn fikrlash bilan ham mos keladi. Dizayn fikrlash yechimlar va mahsulotlarni barqaror emas, balki takomillashtiriladigan deb hisoblaydi va muammolarni shakllantirish, g'oyalarni ishlab chiqish, sinovdan o'tkazish, aks ettirish va yanada takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. Koh, Chai, Vong va Xong (2015) dizayn fikrlash sifati nafaqat yakuniy mahsulotga, balki dizayn jarayoni qanday amalga oshirilayotganiga ham bog'liqligini ta'kidlaydi. Ushbu tamoyil yozma darsda baholashni qayta ko'rib chiqish uchun foydali asos yaratadi. Talaba loyihasini faoliyatning yakuni sifatida emas, balki fikr va mulohaza yuritish orqali tekshirilishi va takomillashtirilishi mumkin bo'lgan oraliq mahsulot sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Shu bois, ushbu maqolaning maqsadi bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari uchun «Dizayn tafakkur» (Design Thinking)ga asoslangan yozma nutqni o'qitish jarayonida shakllantiruvchi baholashning o'rnini o'rganish hamda qayta aloqa, o'zini o'zi baholash, tengdoshlar tomonidan baholash, qayta ishlash va refleksiya kabi vositalar yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirishga qanday ko'maklashishi mumkinligini aniqlashdan iboratdir.

Yozuv kompetensiyasida shakllantiruvchi baholash

Baholash ta'limda ikki tomonlama funksiyaga ega. U o'quvchilar nimalarga erishganliklarini aniqlash bilan bir vaqtda, keyingi dars jarayonlariga ham bevosita hissa qo'shishi mumkin. Ikkinchi funksiya, ayniqsa, shakllantiruvchi baholash uchun juda muhimdir. Braun (2004) fikriga ko'ra, shakllantiruvchi baholash o'quvchilarning ko'nikma va malakalarini doimiy ravishda rivojlantirishga qaratilgan. Fikr-mulohaza bu jarayonda markaziy o'rin tutadi, chunki u o'quvchilarga keyingi o'quv faoliyatida foydalanishlari mumkin bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etadi.

Yozuv darslarida baholashning shakllantiruvchi funksiyasi yozish jarayonida amalga oshirilishi mumkin. Yakuniy matn tayyorlanguncha kutish o‘rniga, o‘qituvchi reja, kirish paragrafi, dastlabki qoralama yoki qayta ko‘rib chiqilgan versiyaga javob berishi mumkin. Bu o‘quvchilar hali ham o‘z qarorlarini qayta ko‘rib chiqish imkoniyatiga ega bo‘lgan paytda qiyinchiliklarni aniqlash imkonini beradi.

Hyland (2003) ham baholashni yozma o‘qitishning ajralmas qismi sifatida ko‘rib chiqadi. Uning analitik baholash haqidagi muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, aniq mezonlar bitta yaxlit balldan ko‘ra batafsilroq ma‘lumot berishi mumkin. Analitik baholash yozuvning jihatlarini ajratib turadi va o‘qituvchilarga ma‘lum kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Shuning uchun u ham diagnostika, ham o‘qitish maqsadlariga xizmat qilishi mumkin. O‘quvchilar o‘z yozuvlarini baholash uchun ishlatiladigan mezonlarni tushunganlarida, xuddi shu mezonlar qayta ko‘rib chiqish va fikr-mulohaza uchun ham asos yaratishi mumkin.

CEFR ham bunday jarayonga yo‘naltirilgan qarashni qo‘llab-quvvatlaydi. CEFRning yangilangan Qo‘shimcha jildi kommunikativ til strategiyalari orasida rejalashtirish, monitoring qilish va tuzatishni o‘z ichiga oladi (Yevropa Kengashi, 2020). Nutq yaratilishi nuqtayi nazaridan, rejalashtirish nimani etkazish kerakligi, uni qanday shakllantirish kerakligi va qabul qiluvchilar qanday javob berishi mumkinligini ko‘rib chiqishni o‘z ichiga olishi mumkin. Yozma nutq yaratishda rejalashtirish nimani yetkazish kerakligi, fikrni qanday shakllantirish lozimligi hamda o‘quvchi bunga qanday munosabat bildirishi mumkinligini hisobga olishni nazarda tutadi. Monitoring va tuzatish ish faoliyatini qayta ko‘rib chiqish va zarur tuzatishlar kiritishni o‘z ichiga oladi. Bu jarayonlar yozma ishlab chiqarish bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, samarali tildan foydalanish grammatik jihatdan aniq yakuniy matnni ishlab chiqarishdan ko‘proq narsani talab qilishini ko‘rsatadi.

Feedback (fikir mulohaza) rivojlantiruvchi mexanizm sifatida

Fikir-mulohaza shakllantiruvchi baholashning muhim elementi hisoblanadi, chunki u o'quvchilarga zaif tomonlarini aniqlashga va keyingi qoralamalarni yaxshilashga yordam beradi. Hyland (2003)nin ta'kidlashicha, o'qituvchi tomonidan berilgan fikr-mulohaza talaba yozuvining mazmuni, tashkil etilishi, til vositalaridan foydalanish va rasmiylashtirish jihatlariga qaratilishi mumkin, bunda e'tibor yozuv jarayonining qaysi bosqichida ekanligiga qarab o'zgarib boradi. Dizayn fikrlash asosidagi oqitishda bu jarayon ayniqsa muhimdir, chunki qoralama qayta ko'rib chiqilishi va takomillashtirilishi mumkin bo'lgan vaqtinchalik mahsulot sifatida qoraladi. Shunday qilib, fikr-mulohaza o'quvchilarning refleksiv yozish ko'nikmalarini ham qayta ko'rib chiqishni, ham rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi.

O'z-o'zini baholash va tengdoshlarni baholash

O'z-o'zini baholash o'quvchilarni o'z yozuvlarini aniq mezonlar bo'yicha baholashga va takomillashtirish kerak bo'lgan sohalarni aniqlashga undaydi. CEFR shuningdek, o'zining kompetentsiyaga asoslangan "qila olaman" tavsiflari orqali o'quvchilarning mulohaza yuritishi va mustaqilligini rag'batlantiradi (Yevropa Kengashi, 2020). Tengdoshlarni baholash, o'z navbatida, o'quvchining nuqtai nazarini taqdim etadi va o'quvchilarga matnlaridagi kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Hyland (2003) tengdoshlarning fikr-mulohazalari o'quvchilar aniq mezonlar va konstruktiv javob berish tartiblari bilan boshqarilganida eng samarali bo'lishini ta'kidlaydi.

Dizayn thinking va formativ baholash

Dizayn-fikrlash formativ baholashni tashkil etish uchun samarali yondashuvni taklif etadi, chunki har ikkala usul ham bir martalik xulosa chiqarishga emas, balki takomillashtirishga qaratilgan. Koh va boshqalar

(2015) dizaynni g'oyalarni uzluksiz yaratish va takomillashtirish jarayonida yechimlar shakllanadigan murakkab jarayon sifatida ta'riflaydilar. Ular, shuningdek, dizayn-fikrlashni baholashda ham jarayon, ham uning natijalariga e'tibor qaratish zarurligini ta'kidlaydilar.

Ushbu tamoyilni yozma nutqni o'rgatish jarayoniga ham tatbiq etish mumkin. Yozma matn bu shunchaki yakunlangach tekshiriladigan mahsulot emas; u auditoriya, maqsad, g'oyalar, tuzilma, til vositalarini tanlash, fikr-mulohazalar va qayta ishlashga oid qarorlar asosida shakllanadi. Shu sababli, dizayn-fikrlashning takroriy (iterativ) xususiyati yozma matn yaratish jarayonining qaytalanuvchan (rekursiv) tabiati bilan uyg'unlik kasb etadi.

Ushbu tadqiqot doirasida formativ baholashni o'qitish modelida qo'llaniladigan dizayn-fikrlashning besh bosqichiga — hamdardlik (empatiya), aniqlashtirish, g'oya yaratish, prototip tayyorlash va sinovdan o'tkazish bosqichlariga — integratsiya qilish mumkin. Bu o'zaro bog'liqlikni quyidagicha ifodalash mumkin:

Design Thinking bosqichi	Yozuv faoliyati	Formativ baholashning asosiy yo'nalishi	Mumkin bo'lgan baholash vositalari
Empathize	Maqsadli o'quvchi va kontekstni tushunish	Auditoriya, o'quvchi ehtiyojlari va kutilmalarini anglash	auditoriya tahlili chek-listi, muhokama, o'z-o'ziga savol berish
Define	Yozuv muammosi va	Maqsadning dolzarbligi, topshiriqni to'g'ri talqin	o'qituvchi savollari, maqsad

ilmiy –amaliy anjuman

	maqsadini aniqlashtirish	qilish va asosiy yo‘nalishni belgilash	bayonoti, chek- list
Ideate	G‘oyalarni yaratish va tanlash	G‘oyalarning dolzarbligi, xilma-xilligi va tashkil etilishi	brainstorming natijalarini tahlil qilish, tengdoshlar muhokamasi, reja bo‘yicha feedback
Prototype	Dastlabki qoralama matnni yaratish	Mazmun, tashkil etilish, koherensiya, til vositalari va janr talablariga muvofiqlik	analitik rubrika, o‘qituvchi feedbacki, peer feedback
Test	Feedback olish, matnni qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirish	Feedbackga munosabat, xatolarni tuzatish, tahrirlash va refleksiya	self-assessment, peer assessment, qayta ishlangan matn, refleksiv qayd

1-jadval. Formativ baholashni Dizayn fikrlash asosidagi yozma ko‘rsatmalarga integratsiya qilish taklifi

Jadvalda universal baholash tizimi emas, balki ushbu tadqiqot uchun ishlab chiqilgan operatsion model keltirilgan. Uning maqsadi baholashni

yakuniy mahsulot bilan cheklash o‘rniga, uni yozish jarayoniga integratsiya qilishdir.

Empatiya bosqichida baholash o‘quvchilarning mo‘ljallangan auditoriya va kontekstni tushunishiga qaratilgan. Aniqlash bosqichida e‘tibor yozish maqsadi va vazifasi aniq tushunilganmi yoki yo‘qligiga qaratiladi. G‘oya yaratish bosqichida fikr-mulohaza ijodkorlikni cheklamasdan tegishli g‘oyalarni tanlash va tashkil etishni qo‘llab-quvvatlaydi. Prototip bosqichi dastlabki qoralamani lingvistik aniqlik, nutqni tashkil etish, kommunikativ moslik va auditoriya xabardorligi kabi analitik mezonlar orqali baholashni o‘z ichiga oladi. Nihoyat, Test bosqichi fikr-mulohaza, o‘zini va tengdoshlarni baholash, qayta ko‘rib chiqish va mulohaza qilishga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilarni yozma matnni yaxshilash uchun sharhlardan foydalanishga undaydi.

Taklif qilinayotgan baholashda analitik mezonlarning roli

Dizayn fikrlashiga asoslangan shakllantiruvchi model aniq va shaffof baholash mezonlarini talab qiladi. Analitik ball berish bu maqsad uchun mos keladi, chunki u yozuvning turli jihatlarini alohida baholash imkonini beradi va fikr-mulohaza va qayta ko‘rib chiqish uchun foydali ma‘lumotlarni taqdim etadi (Hyland, 2003; Brown, 2004). Ushbu tadqiqotda shakllantiruvchi baholash to‘rtta o‘lchovga qaratilgan: lingvistik, diskursiv, pragmatik va reflektiv. Bu o‘lchovlar til aniqligi, matnni tashkil etish, kommunikativ moslik, auditoriya xabardorligi, qayta ko‘rib chiqish va fikr-mulohazadan samarali foydalanishni qamrab oladi.

Xulosa

Yozuv kompetensiyasini rivojlantirishda baholashni faqat tayyor matnga ball qo‘yish vositasi sifatida tushunish yetarli emas. Ayniqsa, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida talabanning matnni qanday

rejalashtirishi, o‘z qarorlarini qayta ko‘rib chiqishi, berilgan fikr-mulohazadan foydalanishi va yozganini takomillashtira olishi ham muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan formativ baholash yozuv jarayonini kuzatish va talabaning keyingi faoliyatiga yo‘nalish berish imkonini yaratadi.

Dizayn-fikrlash yondashuvi bilan formativ baholashning uyg‘unligi baholashni yozuv jarayonining tabiiy qismiga aylantirish imkonini beradi. Empatiya, aniqlashtirish, g‘oya yaratish, prototip tayyorlash va sinovdan o‘tkazish bosqichlarida qo‘llanadigan fikr-mulohaza, o‘z-o‘zini baholash, tengdoshlar bahosi va analitik mezonlar talabaga nafaqat mavjud kamchiliklarni ko‘rish, balki ularni qanday bartaraf etish mumkinligini anglashga yordam beradi. Bunda qoralama yakuniy natija emas, balki qayta ishlanishi va takomillashtirilishi mumkin bo‘lgan oraliq mahsulot sifatida qaraladi.

Shu sababli dizayn-fikrlashga asoslangan formativ baholash bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining yozuv kompetensiyasini rivojlantirishda jarayon, natija va refleksiyaning o‘zaro bog‘lovchi metodik vosita sifatida qo‘llanishi mumkin. Taklif etilgan modelning amaliy samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali aniqlash esa tadqiqotning keyingi bosqichlarida muhim vazifa bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brown, H. D. (2004). Language Assessment: Principles and Classroom Practices. White Plains, NY: Pearson Education.
2. Council of Europe. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
3. Hyland, K. (2003). Second Language Writing. Cambridge: Cambridge University Press.

4. Koh, J. H. L., Chai, C. S., Wong, B., & Hong, H.-Y. (2015). Design Thinking for Education: Conceptions and Applications in Teaching and Learning. Singapore: Springer. DOI: 10.1007/978-981-287-444-3.